

از حدیث، حدیث شریف

(بررسی آداب و رسوم در تاریخ بیهقی)

دکتر ناهید جعفری

عضو هیات علمی دانشگاه آزاد اسلامی

www.ketab.ir

متخصص ستر	: تهران: کتاب آوا، ۱۳۹۲.
مشخصات ظاهری	: ص ۲۱۶
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۳۴۶-۰۱۲-۶
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
موضوع	: بیهقی، محمدبن حسین، ۲۸۵-۴۷۰ق. تاریخ بیهقی -- نقد و تفسیر
موضوع	: نثر فارسی -- قرن ۵ ق. -- تاریخ و نقد
موضوع	: ایران -- آداب و رسوم و زندگی اجتماعی -- ۲۵۱-۴۷۰ق.
موضوع	: ایران -- تاریخ -- غزنویان، ۲۵۱-۴۷۰ق.
شناسه افزوده	: بیهقی، محمدحسین، ۲۵۵-۴۷۰ق. تاریخ بیهقی، برگزیده
رده بندی کنگره	: الف ۱۳۹۲ ۲۰۸۲۶ ت۹ب۹/۷۹۱/۷ DSR
رده بندی دیویی	: ۹۵۵/۰۵۱۳
شماره کتابشناسی ملی	: ۲۳۰۸۳۵۵

از حدیث حدیث شکانف

(بررسی آداب و رسوم در تاریخ بیهقی)



انتشارات کتاب آوا

مؤلف	دکتر ناهید جعفری
ناشر	کتاب آوا
لیتوگرافی	باران مهر
چاپ و صحافی	عرفان
نوبت چاپ	اول ۱۳۹۲
شمارگان	نسخه ۱۰۰۰
قیمت	۹۵۰۰۰ ریال
شابک	۹۷۸-۶۰۰-۳۴۶-۰۱۲-۶

نشانی دفتر مرکزی: انقلاب، خیابان ۱۲ فروردین، بن بست حقیقت، پلاک ۴، طبقه ۲، واحد ۴
 شماره‌های تماس: ۶۶۹۷۴۶۴۵ | ۶۶۹۷۴۱۳۰ | ۶۶۴۰۷۹۹۳ | دورنگار: ۱۵۸ | ۶۶۴۶۱۱۵۸

www.avabook.com

avabook_kazemi@yahoo.com

نشانی فروشگاه: اسلام شهر، خیابان صیاد شیرازی، روبروی دانشگاه آزاد اسلامی، جنب دادگستری
 تلفن: ۵۶۳۵۴۶۵۱

کلیه حقوق این اثر برای مؤلف محفوظ است.
 هرگونه کپی برداری و تهیه جزوه از متن کتاب، استفاده از طرح روی جلد و عنوان کتاب جرم است
 و متخلفان طبق قانون حمایت از حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان تحت بگرد قانونی قرار می‌گیرند

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱۵	پیشگفتار.....
۱۷	مقدمه.....
۲۱	فصل اول: شناخت بیهقی و اثرش.....
۲۲	۱-۱ ابوالفضل بیهقی.....
۲۵	۲-۱ قدرت نویسندگی بیهقی.....
۲۷	۳-۱ شیوه تاریخ‌نگاری بیهقی.....
۲۹	۴-۱ جنبه‌های ادبی تاریخ بیهقی.....
۳۱	۵-۱ محتوای تاریخ بیهقی.....
۳۲	۶-۱ بیهقی و شاهنامه فردوسی.....
۳۷	فصل دوم: آداب و رسوم در تاریخ بیهقی.....
۳۸	۱-۲ آرایش لشکر.....
۳۸	۱-۲-۱ عرض لشکر.....
۳۹	۲-۲-۱ عارض لشکر.....
۴۰	۳-۲-۱ کدخدای و انهای لشکر.....
۴۱	۴-۲-۱ جریده عرض.....
۴۱	۵-۲-۱ بیستگانی لشکریان.....

صفحه

عنوان

۴۲	۶-۱-۲ ارکان لشکر
۴۶	۷-۱-۲ علم لشکر
۴۹	۸-۱-۲ فروگوفتن کوس
۵۰	۹-۱-۲ حرکت سپاهیان
۵۰	۱۰-۱-۲ جنگ مضاف
۵۲	۱۱-۱-۲ جنگ ریشاریش
۵۲	۱۱-۱-۲ ادوات جنگی
۵۶	۱۳-۱-۲ کندن سمج
۵۷	۱۴-۱-۲ کندن خندق
۵۷	۱۵-۱-۲ غارت کردن
۵۸	۱۶-۱-۲ گرفتن خراج
۵۹	۱۷-۱-۲ برخورد آنان با دشمن
۵۹	۱۸-۱-۲ رسم قربان کردن و صدقه دادن
۶۰	۲-۲ بزم و بزم آرایی
۶۰	۱-۲-۲ مهمانی به مناسبت فرا رسیدن عبدالقادر
۶۱	۲-۲-۲ مهمانی به مناسبت دریافتن خبر فتح و پیروزی
۶۲	۳-۲-۲ مهمانی به مناسبت همسرگزینی
۶۳	۴-۲-۲ از جمله بزم‌های دیگر است
۶۶	۵-۲-۲ باده‌نوشی
۶۸	۱-۵-۲-۲ نوشیدن شراب در بوستان
۶۸	۲-۵-۲-۲ فرستادن گل
۶۹	۳-۵-۲-۲ برپا داشتن در مجالس می‌گساری
۷۰	۴-۵-۲-۲ باده‌نوشی بر مرکب
۷۱	۵-۵-۲-۲ فرستادن شراب

۷۳	۳-۲ پیوند زناشویی
۷۴	۳-۲ تقاضای وصلت معهود از قدرخان
۷۴	۳-۲-۱ خواستگاری
۷۵	۳-۲-۱ تعیین مهریه
۷۵	۳-۲-۱ عقد نکاح
۷۵	۳-۲-۴ رسم بیکس و هدیه
۷۶	۳-۲-۲ جهیزه
۷۸	۳-۲-۳ ازدواج های خویش
۸۰	۴-۲ تقدس عدد سه
۸۰	۴-۲-۱ سه روز مراسم تعزیت به یاد کردن
۸۰	۴-۲-۲ سه روز مجلس مناظره داشتن
۸۱	۴-۲-۲ سه جای زمین را به نشانه احترام بوسیدن
۸۱	۴-۲-۴ قداست روز سوم ماه
۸۱	۴-۲-۵ نشاطهای سه روزه
۸۲	۴-۲-۶ و باز در تقدس عدد سه می خوانیم
۸۵	۵-۲ جشن ها
۸۵	۵-۲-۱ جشن نوروز
۸۶	۵-۲-۲ جشن مهرگان
۸۸	۵-۲-۳ جشن سده
۹۰	۵-۲-۴ جشن به مناسبت فرا رسیدن عید فطر
۹۱	۵-۲-۵ جشن به مناسبت فرا رسیدن عید قربان

عنوان

صفحه

۹۳	۶-۲ جلوس بر اریکه سلطنت	۹۳
۹۳	۱-۶-۲ خطبه کردن	۹۳
۹۴	۱-۶-۲ قریان ها و صدقات دادن	۹۴
۹۴	۳-۶-۲ فرستادن نامه به نواحی مختلف	۹۴
۹۵	۲-۶-۲ زدن دهل و بوق	۹۵
۹۵	۵-۶-۲ تبریک و تهنیت به نزدیکان سلطان	۹۵
۹۶	۷-۲ خلعت بخشیدن	۹۶
۹۶	۱-۷-۲ جنس خلعت ها	۹۶
۹۶	۲-۷-۲ خلعت بخشیدن سلطان	۹۶
۹۷	۳-۷-۲ رفتن به جامه خانه	۹۷
۹۸	۴-۷-۲ رو به قبله آوردن و گزاردن نماز	۹۸
۹۹	۵-۷-۲ دادن خلعت به همراه کوس و علم	۹۹
۹۹	۶-۷-۲ اقسام خلعت	۹۹
۹۹	۱-۶-۷-۲ خلعت رضا	۹۹
۹۹	۲-۶-۷-۲ خلعت امیری	۹۹
۱۰۰	۳-۶-۷-۲ خلعت سالاری و نایب سالاری	۱۰۰
۱۰۰	۴-۶-۷-۲ خلعت سپه سالاری	۱۰۰
۱۰۱	۵-۶-۷-۲ خلعت عارضی	۱۰۱
۱۰۲	۶-۶-۷-۲ خلعت والیان	۱۰۲
۱۰۲	۷-۶-۷-۲ خلعت شحنگی	۱۰۲
۱۰۳	۸-۶-۷-۲ خلعت حاجبی	۱۰۳
۱۰۳	۹-۶-۷-۲ خلعت رسولان	۱۰۳
۱۰۴	۱۰-۶-۷-۲ خلعت ندیمی	۱۰۴

۱۰۵ ۸-۲ خواب و خواب‌گزاری
۱۰۵ ۱۸-۲ خواب امیر مسمود در کودکی
۱۰۷ ۱-۸-۲ خواب امیر عادل سبکتگین (۱)
۱۱۰ ۳-۸-۲ خواب امیر عادل سبکتگین (۲)
۱۱۳ ۹-۲ رسول
۱۱۳ ۱-۹-۲ رسول خانه
۱۱۴ ۲-۹-۲ استقبال از رسولان
۱۱۸ ۳-۹-۲ خلعت و صلیت مادر به رسولان
۱۱۹ ۴-۹-۲ اتمام دادن به رسولان
۱۲۰ ۵-۹-۲ بستن عقد و عهد توسط رسولان
۱۲۱ ۱۰-۲ سوگواری‌ها
۱۲۱ ۱-۱۰-۲ شستن اموات و نهادن در تابوت
۱۲۲ ۲-۱۰-۲ گزاردن نماز بر مرده
۱۲۲ ۳-۱۰-۲ دفن اموات به گاه نماز خفتن
۱۲۳ ۴-۱۰-۲ پوشیدن جامهٔ سپید به نشانهٔ عزاداری
۱۲۴ ۵-۱۰-۲ بر پا کردن مراسم سوگواری به مدت سه روز
۱۲۴ ۶-۱۰-۲ خیرات دادن برای اموات
۱۲۴ ۷-۱۰-۲ بجا آوردن وصیت فرد گذشته شده
۱۲۵ ۸-۱۰-۲ برپا کردن مراسم سوگواری برای شخصی که او را وارثی نیست
۱۲۵ ۹-۱۰-۲ انتقال اجساد مردگان
۱۲۶ ۱۰-۱۰-۲ سوگواری عمرو بن الیث در سوگ فرزندش
۱۲۸ ۱۱-۱۰-۲ سوگواری مادر حسنتک وزیر در مرگ فرزندش

۱۲۸	۱۲-۱۰-۲ سوگواری مادر عبدالله زبیر در مرگ پسرش
۱۳۰	۱-۱۱-۲ شکار
۱۳۰	۱-۱۱-۲ شکار شیر
۱۳۲	۲-۱۱-۲ شکار حواصل
۱۳۲	۳-۱۱-۲ شکار بر پشت بیل
۱۳۳	۴-۱۱-۲ بردن حیوانات شکاری یا خود به هنگام شکار
۱۳۳	۵-۱۱-۲ بردن صندوق‌های شکاری با خود
۱۳۴	۶-۱۱-۲ شکار پر
۱۳۴	۷-۱۱-۲ جمع کردن حشا به منظور شکار کردن
۱۳۵	۸-۱۱-۲ داغ نهادن بر شکار
۱۳۷	۱۳-۲ مجازات‌ها
۱۳۷	۱-۱۲-۲ زدن تازیانه و بریدن دست و پای
۱۳۷	۲-۱۲-۲ چوب زدن
۱۳۸	۳-۱۲-۲ بستن بر عقابین و تازیانه زدن
۱۴۰	۴-۱۲-۲ افکندن نطع و زدن گردن
۱۴۱	۵-۱۲-۲ سوزاندن با نفت
۱۴۱	۶-۱۲-۲ کور کردن با کافور
۱۴۲	۷-۱۲-۲ سنگ زدن و بر دار کشیدن
۱۴۵	۸-۱۲-۲ آویختن از دروازه شهر
۱۴۵	۹-۱۲-۲ به دو نیم کردن مجرمان
۱۴۶	۱۰-۱۲-۲ بریدن سر دشمن
۱۴۷	۱۱-۱۲-۲ کشتن و مثله کردن

عنوان	صفحه
۱۴-۱۲-۲ انداختن به زیر پای پیلان.....	۱۴۸
۱۳-۲-۲ بریدن دست راست دشمن.....	۱۴۹
۱۴-۱۲-۲ خصی کردن مجرمان.....	۱۵۰
۱۵-۱۲-۲ کشتن مجرمان و کشیدن جنازه آنها در شهر.....	۱۵۰
۱۶-۱۲-۲ چوب خادمانه.....	۱۵۲
۱۷-۱۲-۲ به حسن بستادن مجرمان.....	۱۵۳
۱۸-۱۲-۲ مصادره اموال و ضیاع مجرمان.....	۱۵۴
۱۹-۱۲-۲ مصادره سرای مجرمان و مهر کردن آن.....	۱۵۵
۱۳-۲ نامه و نامه نگاری.....	۱۵۷
۱-۱۳-۲ انواع نامهها.....	۱۵۷
۱-۱-۱۳-۲ توقیعی.....	۱۵۷
۲-۱-۱۳-۲ رقعہ.....	۱۵۸
۳-۱-۱۳-۲ ملطفہ.....	۱۵۹
۴-۱-۱۳-۲ مشافہہ.....	۱۶۲
۵-۱-۱۳-۲ منشور.....	۱۶۴
۶-۱-۱۳-۲ مستورہ.....	۱۶۶
۲-۱۳-۲ اقسام نامهها.....	۱۶۶
۱-۲-۱۳-۲ شفاعت نامه.....	۱۶۷
۲-۲-۱۳-۲ نهنیت و تعزیت نامه.....	۱۶۸
۳-۲-۱۳-۲ شہادت نامه.....	۱۷۱
۴-۲-۱۳-۲ عتاب نامه.....	۱۷۳
۵-۲-۱۳-۲ سوگند نامه.....	۱۷۴
۶-۲-۱۳-۲ گاهنامه.....	۱۷۶

صفحه	عنوان
۱۷۸	۷-۲-۱۳-۲ معماتنامه
۱۸۳	۸-۲-۱۳-۲ عنایتنامه
۱۸۳	۹-۲-۱۳-۲ فتحنامه
۱۸۵	۱۰-۲-۱۳-۲ شکرنامه
۱۸۵	۱۱-۲-۱۳-۲ شکایتنامه
۱۸۷	۱۲-۲-۱۳-۲ مظالمنامه
۱۸۷	۱۳-۲-۱۳-۲ گشادانامه
۱۸۲	۱۴-۲-۱۳-۲ عهدنامه
۱۹۲	۱-۱۳-۲ آغاز شدن نامه با نام خدا
۱۹۳	۴-۱۳-۲ داشتن مخاطب در نامه
۱۹۳	۱-۴-۱۳-۲ حاجب فاضل
۱۹۴	۲-۴-۱۳-۲ الشیخ الجلیل
۱۹۴	۳-۴-۱۳-۲ الشیخ العمید
۱۹۴	۴-۴-۱۳-۲ الامیرالفاضل
۱۹۵	۵-۴-۱۳-۲ الامیرالجلیل
۱۹۵	۶-۴-۱۳-۲ دهقان
۱۹۵	۵-۱۳-۲ پنهان کردن نامهها
۱۹۵	۱-۵-۱۳-۲ پنهان کردن در زین اسب
۱۹۶	۲-۵-۱۳-۲ پنهان کردن در ساق موزه
۱۹۷	۳-۵-۱۳-۲ پنهان کردن در عصا
۱۹۷	۴-۵-۱۳-۲ پنهان کردن در آستر موزه
۱۹۸	۵-۵-۱۳-۲ پنهان کردن در میان چوب
۱۹۹	۶-۱۳-۲ انعام دادن به نامه‌رسان
۲۰۰	۷-۱۳-۲ اتداختن نامه
۲۰۱	۸-۱۳-۲ نسخت‌برداری از نامه

صفحه	عنوان
۲۰۲	۹-۱۳-۲ بر ملاخواندن نامه.....
۲۰۳	۱۰-۱۳-۲ نوشتن جواب نامه بر پشت آن.....
۲۰۴	۱۱-۱۳-۲ نوشتن نامه به زبان‌های دیگر.....
۲۰۴	۱۲-۱۳-۲ پیچیدن نامه در پارچه‌های گران‌بها.....
۲۰۵	۱۳-۱۳-۲ قرار دادن نامه در اسکدارهای حلقه‌دار و مهرشده.....
۲۰۵	۱۴-۱۳-۲ قرار دادن نامه در خریطه.....
۲۰۶	۱۴-۲ وزارت.....
۲۰۶	۱-۱۴-۲ وزارت دادن به حاجه احمد حسن میمندی.....
۲۰۷	۱-۱-۱۴-۲ پیش‌بردن مواضع.....
۲۰۸	۲-۱-۱۴-۲ سوگند یاد کردن.....
۲۰۸	۳-۱-۱۴-۲ خلعت وزارت.....
۲۱۰	۴-۱-۱۴-۲ هدیه دادن سلطان. وزیر را.....
۲۱۱	۵-۱-۱۴-۲ دیدار اعیان و مهتران شهر. وزیر را.....
۲۱۳	کتاب‌نامه.....

www.ketab.ir

... و گنجشک را آشیانه باز طلب کردن،

محال است.

(ابوالفضل بیهقی)

پیشگفتار

کتاب «تاریخ بیهقی» نوشته دبیر خردمند دربار غزنویان، ابوالفضل بیهقی، یکی از پر فروغ ترین آثار نثر فارسی است. این کتاب اگرچه در ظاهر امر، تنها دارای زیر ساخت تاریخی است و نویسنده در آن با ظرافت و مهارتی هرچه تمام تر به بیان جزئیات تاریخ آل غزنه هم چون: خودکامگی سلاطین، مفسده های درباریان، ظلم و جور بر رعایا و عوامل انحطاط و سقوط غزنویان می پردازد، اما نکته ای در آن نهفته است که آن را از سایر کتاب های تاریخی، چه انهایی که پیش از این کتاب نوشته شده اند و چه آنهایی که پس از آن به قید کتابت آمده اند، برجسته و ممتاز می گرداند.

ابوالفضل بیهقی، نویسنده ای زیرک و باریک اندیش است که به خوبی می داند، آن چه را که او می نویسد، تعلق به آیندگان دارد و آیندگان از او تاریخی زنده و پویا می خواهند. پس او هم چون مورخان دیگر در کتاب تاریخی اش تنها به شرح جلوسِ فلان سلطان و گذشته شدن او،

شرح لشکرکشی‌ها، شکست‌ها و پیروزی‌های آنان بسنده نمی‌کند، بلکه در خلال بیان مسائل تاریخی از چاشنی مسائل مختلف اجتماعی، اخلاقی و دینی نیز بهره می‌جوید و بدین‌وسیله اثر خود را از جنبهٔ صرف تاریخی خارج و به وادی و قلمرو ادبیات نیز می‌کشاند.

یکی از این مسائل که در تاریخ بیهقی به آن توجه بسیاری شده است و جلوه‌گری می‌کند، آداب و سنن رایج در عصر غزنویان است که نویسنده با ظرافت بسیاری به توصیف آنها می‌پردازد و بدین‌وسیله اطلاعات ذی‌قیمتی را در اختیار خوانندگان خود قرار می‌دهد؛ چرا که آداب و سنن هر مانی نمودار فرهنگ آن ملت است و با بررسی آنها می‌توان به اندیشه و افکار آنان در آن دوره از تاریخ دست یافت.

باری، این پژوهش به بررسی آداب و رسوم عصر غزنویان تعلق دارد که به خامهٔ توانای مورخ و نویسندهٔ چیره‌دست قرن پنجم هجری قمری، ابوالفضل بیهقی، جاری و در دو فصل تهیه و تنظیم شده است:

فصل اول- به ابوالفضل بیهقی و شناخت اثر او؛ و

فصل دوم- به گردآوری آداب و رسوم مطرح شده در کتاب تاریخ بیهقی اختصاص دارد.

امید است که این پژوهش دریچه‌ای به شناخت بیشتر این اثر نفیس و گویبار و نویسندهٔ والامقام آن باشد.

«عاقبت کار ما به حیرت باد»

دکتر نامید جعفری

تابستان ۱۳۹۲

مقدمه

کتاب تاریخ بیهقی نوشته، ابوالفضل بیهقی، یکی از برجسته‌ترین آثار مشهور ادبیات ایران است؛ لازم به ذکر است که بدانیم «در مقام رده‌بندی متن‌های نثر فارسی از نظر شهرت و محبوبیت، گلستان سعدی مرتبه نخست و کلیله و دمنه بهرام‌شاهی مقام دوم را دارد و سومین درجه را گروهی از چهار مقاله و جماعتی از آن تاریخ بیهقی می‌دانند. اگر چهار مقاله [بتواند] از نظر فصاحت و زیبایی نثر با اثر جاویدان خواجه ابوالفضل محمد بن حسین بیهقی دبیر، پهلوی زند، باری از نظر فواید تاریخی و اجتماعی، نه آن کتاب، که هیچ کتابی در میان متن‌های تاریخی و ادبی، طرف نسبت و قابل مقایسه با این اثر گران‌مایه نیست.

کتاب تاریخ بیهقی دارای بیست و چهار مجلد بوده [و البته برخی به سی مجلد بودن آن نیز اشاره کرده‌اند] و ظاهراً مؤلف در پایان عمر توفیق یافته بوده است که تألیف این اثر کوه پیمان را به پایان آورد و تمام این بیست و چهار جلد در شرح فرمان‌روایی و تاریخ روزگار حکمرانی سلسله غزنوی است که دوران اوج قدرت ایشان بیش از پنجاه سال، یعنی روزگار امیری محمود و مسعود نیست و سایر امیران این سلسله، باقی روزگار خود را به صورت فرمانروایان درجه دوم خراج‌گزار و زیردست سلجوقیان بوده‌اند.

بیهقی به گفته خود شرح حوادث تاریخش را از سال (۴۰۹ هجری قمری) آغاز کرده و به سال (۴۷۰ هجری قمری) در گذشته است و اگر تاریخ را، تا آخرین سال زندگی خویش نیز ادامه داده باشد، این ۲۴ جلد مربوط به کمتر از ۶۱ سال خواهد شد.

[و] در نتیجه می‌توان حدس زد که وی در کار نگارش تاریخ خویش تا آنجا که ممکن بوده [است] به ذکر جزئیات حوادث پرداخته و اسناد و مدارک تاریخی، نامه‌ها، عهدنامه‌ها و پیغام‌های کتبی، نامه‌های خصوصی به انشاء کاتبان و، وزیران و شاهان و متن سخنان ایشان را در کتاب خود آورده و گاه حوادث را به قید ساعت و روز و سال و ماه شرح داده است.

افسوس که در آنچه از این تاریخ بزرگ و بی نظیر و صادقانه در دست داریم، [تنها] بخشی از جلد پنجم، جلدهای ششم تا نهم و قسمتی کوتاه از جلد دهم، یعنی کمتر از پنج جلد است و باقی آن، [متأسفانه] به تاراج حوادث رفته است و صفحاتی بسیار معدود از آنها [نیز] در کتاب‌ها و مدارک ادبی و تاریخی بعدی نقل شده است.

[در هر حال] تاریخ بیهقی که در دست ماست از شرح حوادث پس از مرگ سلطان محمود (۴۲۱) آغاز می‌شود و به شکست فاحش پسرش مسعود از سلجوقیان در دندانقان مرو (۴۳۱) پایان می‌یابد.

(محبوب، ۱۳۸۱: ۳۸۸)

www.keloo.ir